

A koreai írás nem különböztet meg kis- és nagybetűket. A magyaros átírás azonban nagybetűvel kezdi a tulajdonneveket, illetve ezek önálló elemeit. A két szótagú családneveket, illetve utóneveket (ezek sorrendje a koreaiiban is azonos a magyarban megszokott családnév-utónév sorrenddel) egybeírjuk (*Kim Dzsongil*), ez lehetőséget nyújt a kínai nevektől való könnyű elkülönítésre is (*Csao Ce-jang*). Az egyes személynevek átírását illetően az egyes családok gyakorlata eltérhet az érvényes helyesírási szabályoktól, ezért előfordul, hogy – európai gyakorlat szerint – az utónevet teszik előre, és az átírás fonetikailag is egyéni gyakorlatot követ: *Syngman Rhee* (az első dél-koreai elnök); nevét különben a legújabb koreai szabályok szerint *I Seung-man* vagy *I Seungman* alakban kellene írni (magyar átírásban: *Li Szin Man*). Problémát jelent tehát annak az igen gyakori koreai családnévnek az átírása is, amely a *Rhee* alakon kívül *Lee, Ri, Li, Lhee, Yi, I* stb. formákban is felbukkanhat. Ennek oka az eltérő családi gyakorlaton kívül az, hogy a sztenderd koreaiiban 1945 előtt szó elején nem ejtettek *l, r* hangot; vagy törölték (*i* hang és *i*-vel kezdődő kettőshangzók előtt), vagy *n*-nel helyettesítették. 1945 után Észak-Koreában – nyelvjárási hatásra – előírták a szókezdő *l, r* ejtését és írását is, Dél-Koreában nem. Észak-koreai ejtés és átírás tehát: *rodong, Ri, Rjom*, dél-koreai ejtés és átírás: *nodong, I, Jom*. A magyar átírásban célszerű ezért mindkét változatra utalni: *Rjom (Jom) Szangszop*.

Néhány nevet nem szabályszerű, hanem hagyományosan meghonosodott alakjában kell átírni: *Coj Jen Gen, Kim Ir, Kim Ir Szen, Li Szin Man, Nam Ir, Pak Csong Hi, Pak Den Aj, Panmindzson, Phenjan* (ennek szókezdő mássalhangzó-kapcsolata kiejtésben is [ph]), *Szöul*. A koreai cég-, illetve márkaneveket a nemzetközi írásmódnak megfelelően írjuk: *Samsung, Daewoo, Hyundai*; helyes kiejtésük: [szamszong], [teu], [hjonde]. Kötetünk szótári részében – a magyar írásgyakorlatot alapul véve – a koreai átírásnak megfelelő alakban szerepel a *taekwondo* szó is.

Néhány példa a különféle átírások összevetésére (a táblázat hagyományos eseteket is tartalmaz):

Eredeti	Koreai	McCune–Reischauer	Magyaros
전	jeon	chŏn	cson
한글	hangeul	hangŭl	hangul
향가	hyangga	hyangga	hjangga
김대중	Kim Daejung	Kim Dae-jung	Kim Dedzsung
김일성	Kim Ilseong	Kim Il-sŏng	Kim Ir Szen
김정일	Kim Jeongil	Kim Jŏng-il	Kim Dzsongil
주체	juche	chuch'e	csucshe
노사면	Roh Sa-myun	No Sa-myŏn	Ro (No) Szamjon
판문점	Panmunjeom	P'anmunjŏn	Panmindzson
원	won	wŏn	von
김치	gimchi	kimch'i	kimcshi
태권도	taekwondo	t'aekwŏndo	thekvondo

A héber és a jiddis. A héber nyelvből való átírásban kötetünk eltér a többi keleti nyelv esetében szigorúan követett *Keleti nevek magyar helyesírása* (szerk. Ligeti Lajos) című kötetben foglaltaktól. E változtatás mögött egyrészt az áll, hogy a hebraisztika és a héber nyelv mai állapota jelentősen különbözik a két és fél évtizeddel ezelőttitől, másrészt

pedig az, hogy szemben az átírási rendszerek többségével, a *Keleti nevek magyar helyesírásában* kodifikált és a hebraisztika által használt átírási gyakorlat között sosem jött létre igazi konszenzus. A korábbi szabályozás a jiddis nyelv átírásáról egyáltalán nem szól, így ez kötetünk újdonsága. Az alábbi átírási rendszert a Magyar Tudományos Akadémia Judaisztikai Kutatóközpontja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Asszirológiai és Hebraisztikai Tanszéke és a Magyar Hebraisztikai Társaság részéről Bányai Viktória és Komoróczy Szonja Ráhel készítette.

A magyar és a héber nyelv kapcsolata nagyon régre nyúlik vissza, és az évszázadok során folyamatosan kerültek héber eredetű szavak a magyarba. Ezek egy része közvetlenül, a másik – és jelentősen nagyobb – része pedig közvetve, más nyelvek (pl. a görög, latin, jiddis) és különféle vallási hagyományok közvetítésével épült be a nyelvbe. Ebből adódóan a héber eredetű szavak és nevek írása is többféle mintát követ. Az egyes felekezetekhez (római katolikus, protestáns, zsidó stb.) köthető különbségek legismertebb példája a bibliai nevek alakjában mutatkozó eltérés (pl. *Éliás ~ Illés, Élijáhu; Izajás, Ésaiás ~ Ézsaiás, Jesája; Szedeciás ~ Szedekiás, Sédékiás, Cidkija*), ami mögött a katolikus bibliafordítások alapját jelentő latin (*Vulgata*), a protestáns fordításokat meghatározó görög (*Septuaginta*), illetve az eredeti héber névalakok állnak. A helyzetet tovább árnyalja az a tény, hogy a héber nyelvnek magán a zsidó hagyományon belül is a mai napig dialektustól és irányzattól függően többféle, egyformán elfogadott kiejtési változata, illetve átírási szokásrendje létezik. Így például a vallási élethez kötődő kifejezések eredetileg az ún. askenázi héber Közép- és Kelet-Európában, így Magyarországon is jellemző dialektusát (pl. *barmicvó, eszrog, rojs hasónó*) vagy a jiddis magyarországi kiejtését (pl. *samesz, sakter, hüpe, mikve*) követő átírással honosodtak meg. Az utóbbi időben azonban, főképp a fiatalabb generációk körében, e kifejezések többségénél egyre inkább az izraeli hébert követő alak válik általánossá (*bar micva, etrog, ros hasana, hupa*). Az askenázi, illetve jiddis alak mint a helyi hagyomány jellegzetessége marad fenn, vagyis a szó közege határozza meg a lehetőségek közti választást. A szleng részévé vált héber eredetű kifejezések és jövevényszavak pedig jelentős részben jiddis közvetítéssel (pl. *bóvli, cósész, tréfli, majré, mesüige*), illetve a tolvajnyelvből (pl. *stikában, meló, gajra megy*) kerültek a magyarba, és ezt az utat mai alakjuk is tükrözi.

A magyar nyelvben kevésbé meghonosodott héber szavak és kifejezések átírásának is többféle hagyománya van. Tudományos munkákban a keresztény hebraisták a 17. századtól a szefárd héber ejtést alapul vevő átírást használták, ez az átírás a zsidó felvilágosodás időszakától a zsidó tudósok körében is elterjedt. Ennek a tudományos hagyománynak a modernizált változata tekinthető a magyar filológiai átírásnak. Ezzel szemben a modern izraeli földrajzi nevek, a politikai, társadalmi és kulturális élet kifejezései (pl. *Kneszet, kibuc, Szohnut, falafel, alija*) magyar átírásukban az izraeli héber kiejtést követik. E mellett a szefárd kiejtésre alapuló két rendszer mellett változatlanul használatos az askenázi kiejtést követő átírás is. Az askenázi hébernek több dialektusa létezik Magyarországon belül, amelyek közül – hacsak az adott kontextus másképp nem kívánja – az ún. sztenderd askenázi kiejtést ajánlott használni. A tudományos célú, nemzetközi héber átírási rendszerek közül itt az *Encyclopaedia Judaica* gyakorlata alapján elterjedt, mellékjeleket nagyban mellőző rendszert közöljük, amelyet a legtöbb nemzetközi könyvtár, lexikon és szakirodalom is használ. (Ebben a rendszerben van néhány vaglya-

gosság, ezek eldöntésében azonban csak az a szempont, hogy egy művön belül következetes legyen az átírás használata.)

A magyar szlengben és a zsidó rétegvnyelvben viszonylag gyakori jiddis eredetű jövevényszavaknak általában már elfogadott magyar írásmódjuk van, amely hangtanilag a helyi jiddis dialektust tükrözi. Azoknak a jiddis szavaknak, neveknek, kifejezéseknek és könyvcímeknek az átírásakor azonban, amelyek nem váltak a magyar nyelv szerves részévé, és ezért nem rendelkeznek elfogadott magyar írásmóddal, a sztenderd jiddis kiejtést vesszük alapul. A nemzetközi tudományos gyakorlatban erre a YIVO (a Jiddis Tudományos Intézet) által meghatározott sztenderd jiddis és annak angolos átírási rendszere terjedt el minden nyelvterületen. Magyar szöveggörnyezetben, nem tudományos szöveg esetében ennek magyarosított változatát javasoljuk.

A magyarban a hagyományos németes *ch-s*, *tz-s* és *sch-s* írásmód, valamint az erős angolszász hatást tükröző *sh-s*, *q-s* és *y-s* alakok helyett mindegyik rendszerben – mint azt a táblázatok és a szótárban szereplő szavak is mutatják – a szűkebb magyar ábécét használó átírást javasoljuk.

A héberben több *h*-féle hang létezik fonémaértékben. Ezek közül a garatüregben képzett (צ) átírása problematikus. A különféle idegen írásrendszerekből, így például a héberrel rokon arabból, az összes *h*-féle hangot általában szigorúan *h* betűvel írjuk át, így ez lenne a héberrel kapcsolatban is a következetes írásmód. Ugyanakkor e hangnak létezik [k] ejtése is (a keresztény hagyományban), ezért a *kh*-val való átírás révén megmenthető egy fonematikus szembenállás. Mindezen érvek fényében e hang átírására a *kh*-t javasoljuk a táblázat megfelelő oszlopában, illetve ennek nyomán a szótárban. Figyelemre méltó azonban, hogy a *kh* az átírásokban általában a *kh* hangkapcsolatot, illetve a hehezetes *k*-t, és nem a garatüregi *h*-t szokta jelölni.

A magyar átírási rendszerek egyike sem különbözteti meg az נ és az ו betűk által jelölt hangokat, mert bár bizonyos hagyományokban ezeket a mai napig másképp ejtik, az általános és magyar askenázi dialektusokban e két hang ejtése egybeesik.

A magyar filológiai átírási rendszer a visszairhatóságot és a nyelvtani pontosságot szem előtt tartva, a hangok tényleges fonetikai megvalósulásától függetlenül különbséget tesz bizonyos magán- és mássalhangzók között: a ◊ és ◊ magánhangzókat *e*-vel, illetve *é*-vel (*széder*, *széfer*, *elul*), a ◊ és ◊ magánhangzókat *a*-val, illetve *á*-val (*ádár*, *halákha*, *midrás*) írja át; az erős dágést pedig a mássalhangzó megkettőzésével jelöli (*ijjár*, *sabbát*, *kiddus*). Ezzel szemben a többi rendszer inkább a kiejtést veszi figyelembe. A héberben és a jiddisben – miként az idegen nyelvekben rendszerint – ismeretlen az ajakkerekítéssel képzett magyar *a* hang, ellenben jellegzetes ennek kerekítetlen változata, vagyis az *á*-nak rövid párja. Mivel e két hang között a magyarban a hosszúság az elsődleges megkülönböztető jegy, az izraelies, az askenázi és a jiddis átírásokban az *a* betű használatos. Hasonlóképpen, mivel az izraeli kiejtés nem tesz különbséget a ◊ és a ◊ között, és egyik kiejtés sem különíti el a ◊ és a ◊ magánhangzókat, ezek átírására egyaránt az *a*, illetve az *e* betű használható. Ezek a rendszerek nem jelölik a dágést sem, mert sem a héber, sem a jiddis beszélt nyelv nem tesz különbséget a hosszú és a rövid mássalhangzó között.

A héber átírások összevetése

Héber betű	A betű neve	Filológiai	Izraelies	Askenázi	Nemzetközi
א	álef	–	–	–	– vagy ’
ב	vét	v	v	v	v
ג	bét	b	b	b	b
ג	gimel	g	g	g	g
ד	dálet	d	d	d	d
ה	hé	<i>általában: h</i>	<i>általában: h</i>	<i>általában: h</i>	h
		<i>szó végén: –</i>	<i>szó végén: –</i>	<i>szó végén: –</i>	
ה	hé (mappikkal)	h	h	h	h
ו	váv	v	v	v	v
ז	zajin	z	z	z	z
ח	hét	h	h	h	h
ט	tét	t	t	t	t
י	jod	j	j	j	y
כ	khaf	kh	kh	kh	kh
כ	kaf	k	k	k	k
ל	lámed	l	l	l	l
מ, szó végén: ם	mém	m	m	m	m
נ, szó végén: ן	nun	n	n	n	n
ס	számeh	sz	sz	sz	s
ע	ajin	–	–	–	– vagy ’
פ, szó végén: ף	fé	f	f	f	f
פ	pé	p	p	p	p
צ, szó végén: ץ	cádi	c	c	c	ts, tz vagy z
ק	kof	k	k	k	k vagy q
ר	rés	r	r	r	r
ש	sin	s	s	s	sh
ש	szin	sz	sz	sz	s
ת	táv	t	t	sz	t
ת	táv	t	t	t	t
י	hirek	i	i	i	i
י	céré	<i>általában: é</i>	e	e	e
		<i>szó végén*: e</i>			
י	céré gádol	é	<i>általában: e</i>	e	<i>általában: e</i>
			<i>birtokviszony</i>		<i>birtokviszony</i>
			<i>jeleként: é</i>		<i>jeleként: ei</i>
י	szegol	e	e	e	e
י	hatéf szegol	e	e	e	e
י	patah	a	a	a	a
י	hatéf patah	a	a	a	a
י	kámec	<i>általában: á</i>	a	o	a
		<i>szó végén*: a</i>			
י	hatéf kámec	o	o	o	o
י	kibbuc	u	u	u	u
י	surek	u	u	u	u
י	holem	o	o	oj	o
י	holem gádol	o	o	oj	o

Héber betű	A betű neve	Filológiai	Izraelies	Askenázi	Nemzetközi
◊	hangzó svá	e	<i>általában: e szó tövében, ha a héber nyelv hang- sorépítési szabályai megengedik a létrejövő szókezdő mássalhangzó- kapcsolatot: –</i>	<i>általában: e szó tövében, ha a héber nyelv hang- sorépítési szabályai megengedik a létrejövő szókezdő mássalhangzó- kapcsolatot: –</i>	e
◊	néma svá	–	–	–	–
⊙	erős dágás	mássalhangzó- kettőzés	–	–	mássalhangzó- kettőzés

* A betűnevek esetében – hasonlóan a magyar betűnevekhez – eltekintettünk a szó végi rövidüléstől.

A jiddis átírások összevetése

Jiddis betű	A betű neve	Magyaros	YIVO
א	stumer alef	–	–
אַ	paszekh alef	a	a
אָ	komec alef	o	o
ב	vejz	v	v
בּ	bejz	b	b
ג	giml	g	g
ד	daled	d	d
ה	hej	h	h
ו	vov	u	u
וּ	melupm vov	u	u
װ	cvej vovn	v	v
ױ	vov jud	oj	oy
ז	zajen	z	z
זײַ	zajen sin	zs	zh
ח	khesz	kh	kh
ט	tesz	t	t
טײַטש	tesz sin	cs	tsh
י	jud	<i>mássalhangzóként: j magánhangzóként: i</i>	<i>mássalhangzóként: y magánhangzóként: i</i>
יִ	hirek jud	i	i
יֵי	cvej judn	ej	ey
ײַ	paszekh cvej judn	aj	ay
כ	khof	kh	kh
כּ	kof	k	k
ל	lamed	l	l
מ, ם	mem	m	m
szó végén: ן	slosz mem		
נ, ן	nun	n	n
szó végén: ן	langer nun		

Jiddis betű	A betű neve	Magyaros	YIVO
ס	szamekh	sz	s
ע	ajen	e	e
פ,	fej	f	f
szó végén: ף	langer fej		
פ	pej	p	p
צ, szó végén: ץ	cadek	c	ts
ק	kuf	k	k
ר	rejs	r	r
ש	sin	s	sh
ש	szin	sz	s
ת	szof	sz	s
ת	tof	t	t

Példák a különféle átírások összevetésére:

Eredeti	Héber				Jiddis	
	Filológiai	Izraelies	Askenázi	Nemzetközi	Magyaros	YIVO
ברכה	berákha	brakha	brokho	berakhah	brokhe	brokhe
בית דין	bét din	bet din	besz din	bet din	bezdñ	bezdñ
יום־כיפור	jom kippur	jom kipur	jojm kipur	Yom Kippur	jomkiper	yomkiper
ראש־השנה	ros ha-sána	ros hasana	rojs hasono	Rosh Ha-Shanah	rosesone	rosheshone
שבת	sabbát	sabat	sabosz	Shabbat	sabesz	shabes

Zsidók körében a családnevek használata csak a 18. század végétől kezdett általánossá válni. Ezt megelőzően az apai származásnév feltüntetése volt szokásos (pl. *Natan ben David*; héberül *ben*, arámiul *bar*, arabul *ibn* kötőelemmel, mindig kisbetűvel), illetve ragadványnevek (leggyakrabban földrajzi névi vagy rangjelölési eredetű, pl. *Tudelai Benjamin*, *Szaadja gaon*, *Efracim hakohen*) segítették a személyek megkülönböztetését. A titulusokat ilyenkor kis, az egyéb ragadványneveket nagy kezdőbetűvel kell írni. Az újkorban modern értelemben vett, tehát öröklődő családnevvé vált apai neveket viszont már értelemszerűen nagy kezdőbetűvel írjuk (pl. *Eliezer Ben Jehuda*, *David Ben Gurion*). A latin betűs nyelvből származó héber és jiddis családnevek esetében – az általános gyakorlatnak megfelelően – a héber alak átbetűzése helyett az eredeti latin betűs alak visszaállítása ajánlatos (pl. *Weizmann*, *Schlesinger*, *Grünwald*), illetve amennyiben a név viselője már bevezetett egy latin betűs írásmódot, azt szokás átvenni (pl. *Jacob Katz*). Egyébként a héber eredetű neveknél magyaros átírást alkalmazunk, az izraeli kiejtést követve (pl. *Simon Peresz*, *Ariel Saron*, *Fichak Rabin*, *Benjamin Netanjahu*). A jiddis irodalom és kultúra jelentős alakjainak nevét pedig a jiddis kiejtés szerint célszerű átírni (pl. *Solem Alekhem*, *Mendele Mojker Szforim*, *J. L. Perc*).

A névelőt és az előjárószókat a filológiai átírási rendszer minden esetben kötőjellel választja el a szavaktól (*tisa be-áv*, *sabbát ha-gádol*, *Ha-tikva*). A jiddis szövegekben nem szokás ezeket jelölni. A többi rendszer esetében pedig fakultatív a kötőjel kitétele.

A héberben gyakori szóösszevonások átírása a magyar helyesírás általános elveit követi. A tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel (pl. *Rasi, Rambam, Palmah, Tanakh*), a közszói szóösszevonásokat pedig csupa kisbetűvel (pl. *hazal, sut, sacmac*) írjuk.

A szótári részben – a különféle átírási hagyományok következtében – nem egységes átírás szerint szerepelnek a héber eredetű szavak, és számos kifejezést több rendszer alapján is felsorolunk. Minden egyes esetben az adott szó kulturális közegétől, jelentésétől és történetétől függően választottuk a használandó átírási rendszert. Így például az izraeli szavak mind izraeli átírás szerint, a zsidó hagyomány szavai pedig – elterjedtségüktől függően – az askenázi, a jiddises, illetve a filológiai átírás szerint szerepelnek. Általában hasonló mérlegelést javasolunk egy-egy szövegben belül az átírási rendszer kiválasztásához.

Az arab. Arab nevek és szavak átírásakor a legnagyobb nehézséget egyrészt az okozza, hogy az arab írásgyakorlatban rendszerint nem jelölik a rövid magánhangzókat, másrészt pedig az, hogy noha a klasszikus arab írásbeliség egységes, az arab világ beszélt nyelvváltozatai meglehetősen tagolt képet mutatnak. Ebből következik az is, hogy az „arab nyelv” elnevezés valójában a klasszikus arabot jelenti.

A klasszikus arab kiejtési szabályokat alapul véve írjuk át a történeti, vallási, néprajzi, politikai kifejezéseket, a műcímeket, valamint a 19. század előtt élt személyek nevét; a modern, nyelvjárásilag tagolt kiejtést vesszük figyelembe a földrajzi nevek, újabb keletű szavak, kifejezések, valamint a 19–21. században élő személyek nevének átírásakor.

Fontos megjegyezni, hogy az átírásban a *h* mindig önálló hangot jelöl, így a *kh, th, dh, gh, sh* nem egyetlen (hehezetes) mássalhangzónak, hanem egy-egy hangkapcsolatnak a jele. Hasonlóan hangkapcsolatot jelöl egymást követő két azonos magánhangzó is.

Az arab nyelv hangtanának van két fontos szabályszerűsége, amely az átírásban is nagy szerepet játszik. Egyrészt a klasszikus arab nyelvben három szótagtípus létezik csupán: a) mássalhangzó + rövid magánhangzó; b) mássalhangzó + hosszú magánhangzó; c) mássalhangzó + rövid magánhangzó + mássalhangzó. Tehát az arab nyelvben minden szótag mássalhangzóval kezdődik, még ha ez nem jelenik is meg az átírásban (l, r, ʿ). Mivel az arab írás jellegzetessége, hogy a rövid magánhangzókat nem jelöli (a táblázatban megtalálható mellékjelek csak ritkán használatosak), ez felismerhetővé teszi, hogy a hosszú magánhangzókat és mássalhangzókat egyaránt jelölő jelek (l, ʿ, ʊ) melyik olvasatban fordulnak elő. Másrészt az arab nyelv különféle változataiban a hangsúly a hátulról számított első hosszú szótagon van [a fenti b) vagy c) típus], ennek hiányában pedig rendszerint az első szótagon. Ennek ismeretére a modern arab magánhangzók átírásakor van szükség.

A névelő (Jl) gyakran része az arab tulajdonneveknek. Mindig kötőjellel kapcsoljuk az őt követő szóhoz, és mindig kis kezdőbetűvel írjuk, még tulajdonnév elején is (a névelő a személynevek éléről szabadon elhagyható). A klasszikus arab alakja *al*, a modern alakja *el*; *d, dz, n, r, s, sz, t* és *z* előtt mindig hasonló, tehát a klasszikus arabban *ad-, al-, an-, ar-, as-, asz-, at-* és *az-*, a modern arabban *ed-, el-, en-, er-, es-, esz-, et-* és *ez-* alakban fordulhat elő. (A névelő betűrendi következményeiről lásd 35.) Számos személynév belsejében is előfordul névelő, így ezek is a fenti szabályok szerint hasonulnak, illetve kötőjellel kapcsolódnak a következő névelemhez, viszont egybeíródnak a megelőzővel (pl. klasszikus *Abdal-*, modern *Abdel-*). Mivel viszont az *alláh (elláh), addín (eddín)* végű neveket mindig egybeírjuk a megelőző névelemmel, az *Abdalláh (Abdelláh)* névnél ez a kötőjel elmarad. Az *Umm-* és az *Abu-* névelmet, valamint ennek névelővel kiegészült és így haso-